

Des dels Museus

El refugi antiaeri i polvorí de l'aeroport de Sabadell: recuperat de l'oblit

Genís Ribé i Monge. Tècnic del Museu d'Història de Sabadell

264

“22 d'octubre [de 1938]. [...] Al refugi s'hi passen unes nits molt dolentes. Malgrat la son que es porta endarrerida no es pot aclucar els ulls. Els llums encesos, les converses que mai no acaben, el sol dur, la frescor humida que s'hi sent i altres incomoditats, fan tenir-me desvetllat tota la nit. L'insomni dura fins que la claror del dia entra per la complicada porta d'entrada.”

(Ramon Bardés, *Un de nosaltres* (1936-1939), p. 143-144, Sabadell, 1985.)

El projecte¹

El Museu d'Història de Sabadell (MHS) en col·laboració amb l'Aeroport de Sabadell (AENA) i amb el suport del Programa per al Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, ha fet una recerca aprofundida sobre un refugi antiaeri i polvorí que s'ha conservat en un estat excel·lent però que fins avui ens era totalment desconegut.

La investigació duta a terme es va iniciar l'any 2005 amb motiu de la revisió del Pla Especial de Protecció del Patrimoni de Sabadell i també gràcies a l'interès que hi va mostrar la direcció de l'aeroport en aquell moment.² El grau de desconeixement que teníem d'aquest vestigi i la poca informació de què disposàvem en el moment d'iniciar la recerca van determinar que el MHS aprofundís en el seu estudi.

Si bé és cert que de tot plegat en sabem ben poca cosa, també ho és que l'any 2001 el periodista local i estudiós José Fernández ja havia donat a conèixer aquest vestigi d'arquitectura militar tot reivindicant-ne l'interès patrimonial i històric.

La documentació i la difusió d'aquest refugi, la seva contextualització històrica, el recull de diversos testimonis orals de primera mà i la “trobada” d'unes memòries biogràfiques excepcionals que donen testimoni directe de l'època,³ entre altres, són alguns dels resultats més concrets d'aquesta investigació, feta en el marc més general de la recuperació de la memòria històrica recent que s'està fent arreu del país.⁴

Les accions endegades pel MHS i per AENA han permès de posar-lo en valor i de recuperar-lo per al públic en general. El museu va produir una exposició a l'entorn d'aquest element patrimonial i l'aeroport ha fet diverses actuacions d'adequació al seu interior i d'arranjament dels accessos. En resum, s'ha obert al públic en diferents jornades de portes obertes (en què ha estat visitat per més de mil tres-cents persones) i s'ha afegit a l'oferta didàctica i patrimonial del MHS.

El refugi antiaeri i polvorí militar

Entre els anys 1936 i 1937, a l'aeròdrom de Sabadell, inaugurat l'any 1931 sota l'emparedament de l'Ajuntament de la Segona República, s'hi van excavar un total de

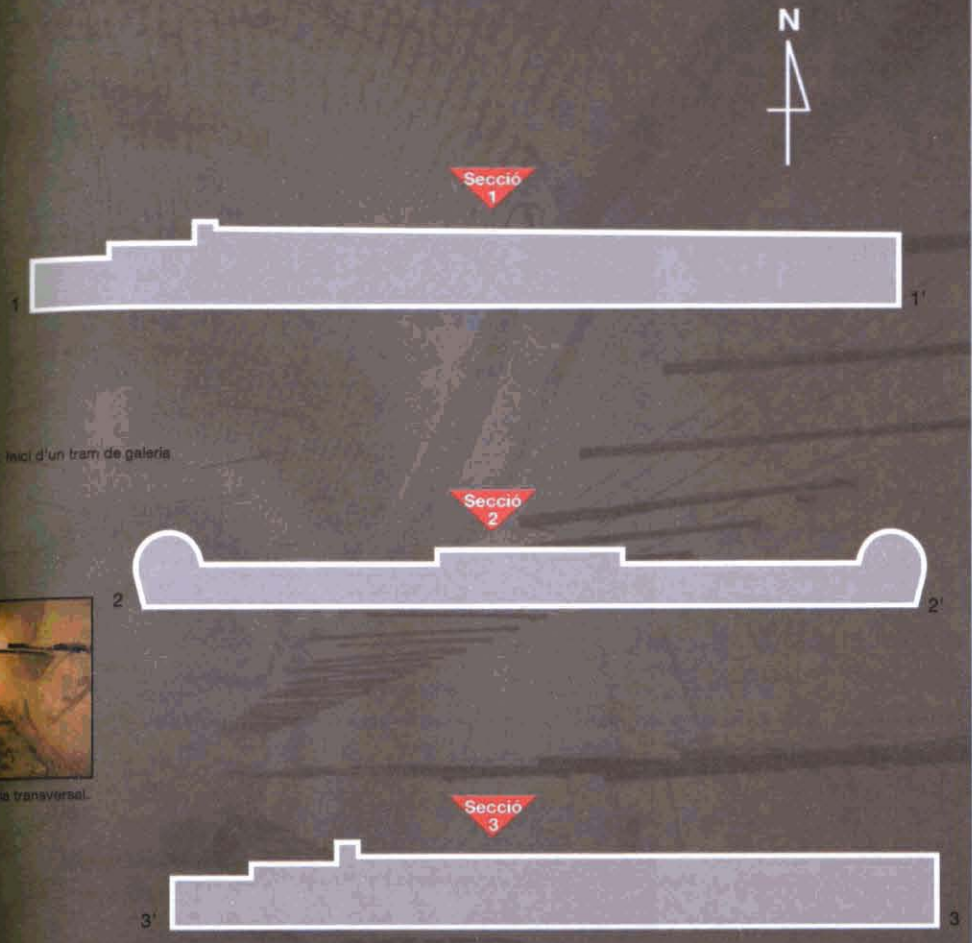
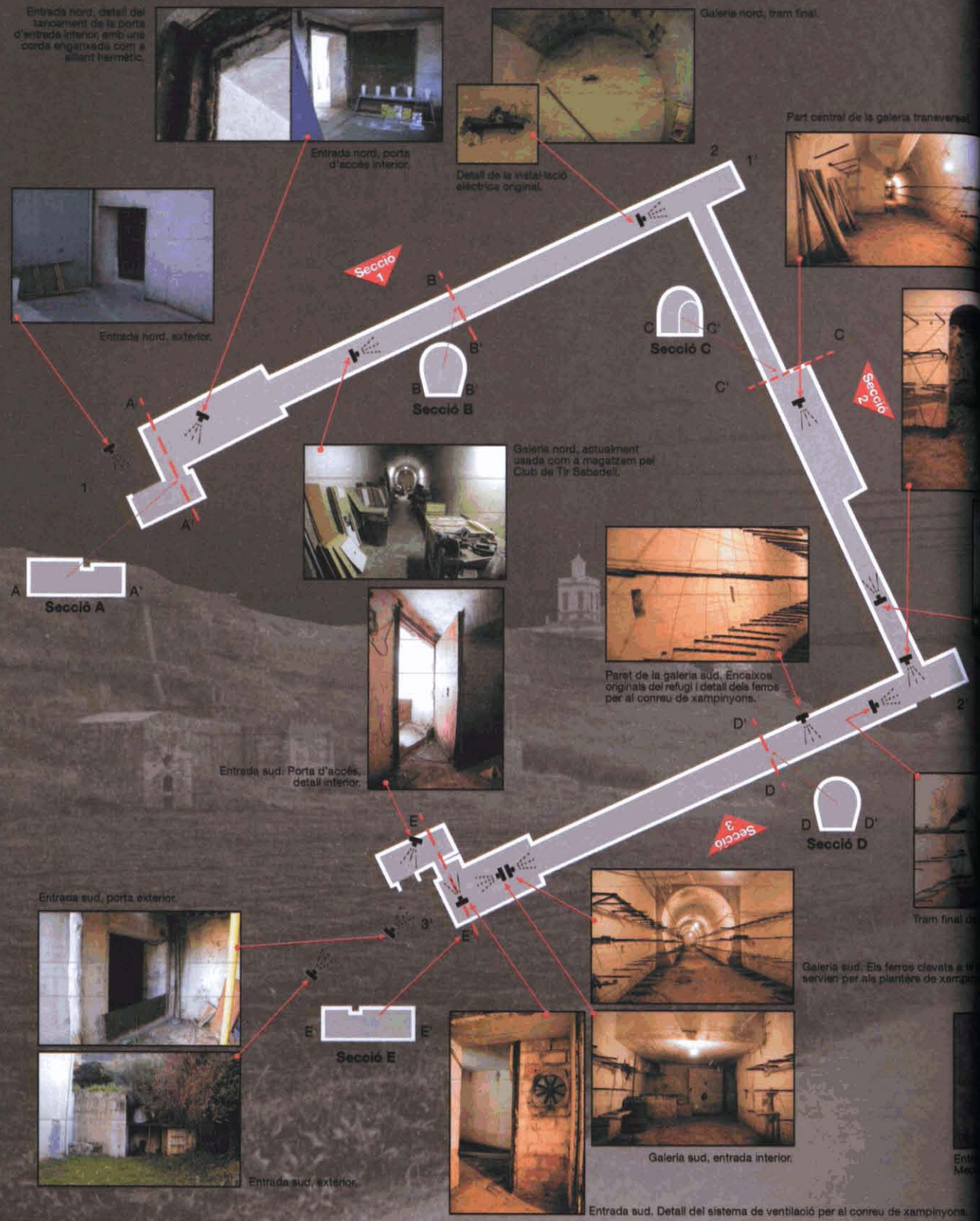
Fotografia 1. Visites guiades al refugi, juny 2006. Autor: Juanma Peláez.

1 Aquest treball no hauria estat possible sense la col·laboració de les persones, entitats i institucions següents: Arxiu Fotogràfic de la Unió Excursionista de Sabadell (Secció d'Història), Arxiu Històric de Sabadell, Josep Calvet, Víctor Colomer, Francesc Esteve, José Fernández, Família Gil, Tomás López, Pere Mañé, Esther Miñana, Antoni Peñarroya Trench, Judit Pujadó, Mercè Renom, Joan Petit Reyes, Pere Ribalta, Sílvia Sáiz (Arxiu Municipal de Castellar del Vallès) i Àngels Travé. A tots i totes, gràcies.

2 Cal fer especial esment de la implicació i col·laboració del Sr. Antonio Navarro, aleshores director de l'aeroport de Sabadell, sense la qual aquest estudi no s'hauria començat amb tan bon peu. Val a dir que l'actual direcció d'aquestes instal·lacions, a càrrec del Sr. Miguel Ángel González, continua implicada i col·laborant en aquest projecte amb la mateixa intensitat i complicitat, fet que cal agrair públicament. Finalment cal agrair, també, la col·laboració de la direcció del Club de Tir Sabadell, i especialment la del seu president, Sr. Daniel Querol.

3 Les paraules autobiogràfiques de Ramon Bardés són un testimoni excepcional de la vida d'una persona que fou mobilitzada durant la guerra i que va tenir com a destinació, entre altres, l'aeròdrom de Sabadell, entre el novembre de 1937 i el gener del 1939. Gràcies al seu testimoni, viscut i publicat, coneixem aspectes que la recerca històrica documental no ens permet posar a flor de pell: és el relat, en primera persona, d'un conflicte armat del camp d'aviació estant, una narració en què suren les pors, les angoixes, les il·lusions, la desesperança, el pragmatisme, la visió colpidora dels bombardeigs sobre Barcelona, la imatge de la gana i la tristesa, la presència sempre propera de la separació... i de la mort.

4 Una de les primeres persones que ens va assessorar en aquesta tasca de recerca va ser la historiadora Judit Pujadó, pionera en la investigació del tema dels refugis antiaeris i l'organització de la defensa passiva al país durant la guerra civil. Gràcies al seu interès aquest refugi de l'aeroport ha estat inclòs a l'inventari dels refugis antiaeris de Catalunya, publicat recentment: Judit PUJADÓ I PUIGDOMÈNECH, *Contra l'oblit. Els refugis antiaeris poble a poble*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

(Topografia: ASTERGE, SL, 2006; fotografies: Toni Peñarroya / MHS, 2005.)

Figura 1. Planta, seccions i detalls fotogràfics del refugi i polvorí. Plànols: Astergeo, SL, 2005. Autor: Toni Peñarroya (MHS).

10 refugis antiaeris subterranis, dels quals, que en tinguem constància, només es conserva el número 1. Aquest refugi es localitza a la part baixa del talús oest de l'aeroport de Sabadell, just en els terrenys on avui s'aixequen les instal·lacions del Club de Tir Sabadell. La resta de refugis estaven repartits entre els límits est (refugis 7, 8 i 10) i oest del camp (refugis 5 i 6), i a l'entorn immediat dels tallers i hangars de Can Torres del Pla (refugis 2, 3, 4 i 9). Les dades documentals sobre la construcció d'aquests refugis i la seva localització s'han trobat en fonts diverses de dos arxius: l'Archivo Histórico del Ejército del Aire / Ministerio de Defensa i l'Arxiu Històric de Sabadell.⁵

El refugi té una planta en forma d'U i té dues entrades orientades a ponent. Cadascuna d'aquestes entrades encara conserven les portes blindades que permetien el tancament hermètic de la construcció. Les entrades donen pas a un vestíbul, el qual dóna accés a les dues galeries principals i a una tercera que les uneix, en sentit nord-sud, per la part del fons. El recorregut total és de 112 m, a una profunditat de 14 m sota el nivell del camp de vol de l'aeroport actual.

Les dues galeries principals, orientades d'oest a est, estan construïdes en paral·lel i separades per una distància de 32 m, tenen una amplada de 2,25 m i una alçada de 3,45 m. La galeria nord fa 42 m de llargada; la sud en fa 37. La galeria del fons que les uneix fa 33 m de llargada i és més estreta (1,5 m) i baixa (2 m); aquesta galeria té una part central més ampla (3 m), de 9 m de llargada. A les parets de les galeries principals encara es conserven traces de l'antic enllumenat i una sèrie d'encaixos alineats a mitja alçada que fan pensar en un sistema de prestatges mòbils en funció de les necessitats d'emmagatzematge i d'ús del refugi; a terra també s'ha documentat algun registre de desguàs.

La major part del refugi és de formigó, però els sostres de les galeries estan acabats amb volta cilíndrica obrada amb maons disposats a plec de llibre. Les parets de les galeries són de secció lleugerament ovalada.

Molt probablement, per les seves grans dimensions, per algunes de les seves característiques constructives i segons ens consta per diferents fonts orals, aquest refugi (i d'altres) també es va fer servir com a polvorí.

EL REFUGI ANTIAERI DE L'AEROPORT DE SABADELL

Figura 2. Imatge gràfica de l'exposició temporal que es va muntar al MHS entre els mesos de març i abril del 2006, dissenyada per Jaume Torrella.

Un dels darrers usos d'aquest refugi (galeries sud i est) ha estat, entre els anys 1960 i 1980, el conreu de xampinyons, ateses les condicions òptimes d'humitat i temperatura que ofería aquesta construcció subterrània. Això ha deixat una forta empremta d'estructures constructives i d'elements afegits que no deixen de tenir el seu interès històric i la seva lògica funcional: ferros clavats a les parets i filferros a manera de prestatges per a les caixes dels planters (tres rengles), dipòsits d'aigua, sistema de ventilació, instal·lació elèctrica, cobert i sanitaris del xampinyoner a l'exterior de l'entrada sud... D'altra banda, la galeria nord del refugi s'utilitza, des de mitjan anys 80, com a magatzem d'eines i altres materials del Club de Tir.

L'exposició

L'exposició temporal amb el títol *El refugi antiaeri de l'aeroport de Sabadell* es va inaugurar l'1 de març del 2006 i es va instal·lar a la sala d'exposicions del vestíbul del MHS fins al 30 d'abril. Amb posterioritat (setembre del 2006) el muntatge es va readaptar per instal·lar-lo permanentment a l'interior del refugi. La mostra es va dividir en sis àmbits temàtics:

- 1- Introducció.
- 2- La guerra i la defensa passiva.
- 3- Els refugis antiaeris civils de Sabadell.
- 4- L'aeroport de Sabadell durant la guerra civil.
 - 4.1- L'aeròdrom republicà.
 - 4.2- La construcció dels avions "xatos".
- 5- El refugi núm. 1 de l'aeroport: un refugi militar.
- 6- L'inventari de refugis antiaeris de Catalunya.

En el muntatge s'hi van exhibir una maqueta d'un avió *xato* feta pel modelista d'Esparreguera Jordi Gil

i un seguit de documents originals cedits per particulars i també procedents del fons de l'Arxiu Històric de Sabadell, la major part inèdits.

Els espais històrics de la Guerra Civil a Sabadell

Una vegada acabada l'acció de l'exposició i ja consolidada la recuperació patrimonial del refugi antiaeri i polvorí de l'aeroport de Sabadell, per a la seva visita pública i per a la divulgació amb finalitats didàctiques, el museu ha impulsat i iniciat noves línies de treball, de recerca i de difusió:

— El MHS ha participat en les *Primeres Jornades sobre l'aviació i la guerra civil* que es van dur a terme els dies 20 i 21 d'octubre del 2006 a Santa Margarida i els Monjos, amb la presentació d'una comunicació sobre aquest refugi. Una conferència similar també es va fer a l'auditori Joan Canudas de l'aeroport de Sabadell, el 17 de desembre del 2006, amb motiu de la celebració de la Mare de Déu del Loreto i d'un acte d'homenatge als aviadors de la República, jornada organitzada conjuntament per la Fundació del Parc Aeronàutic de Catalunya i l'Ajuntament de Sabadell.

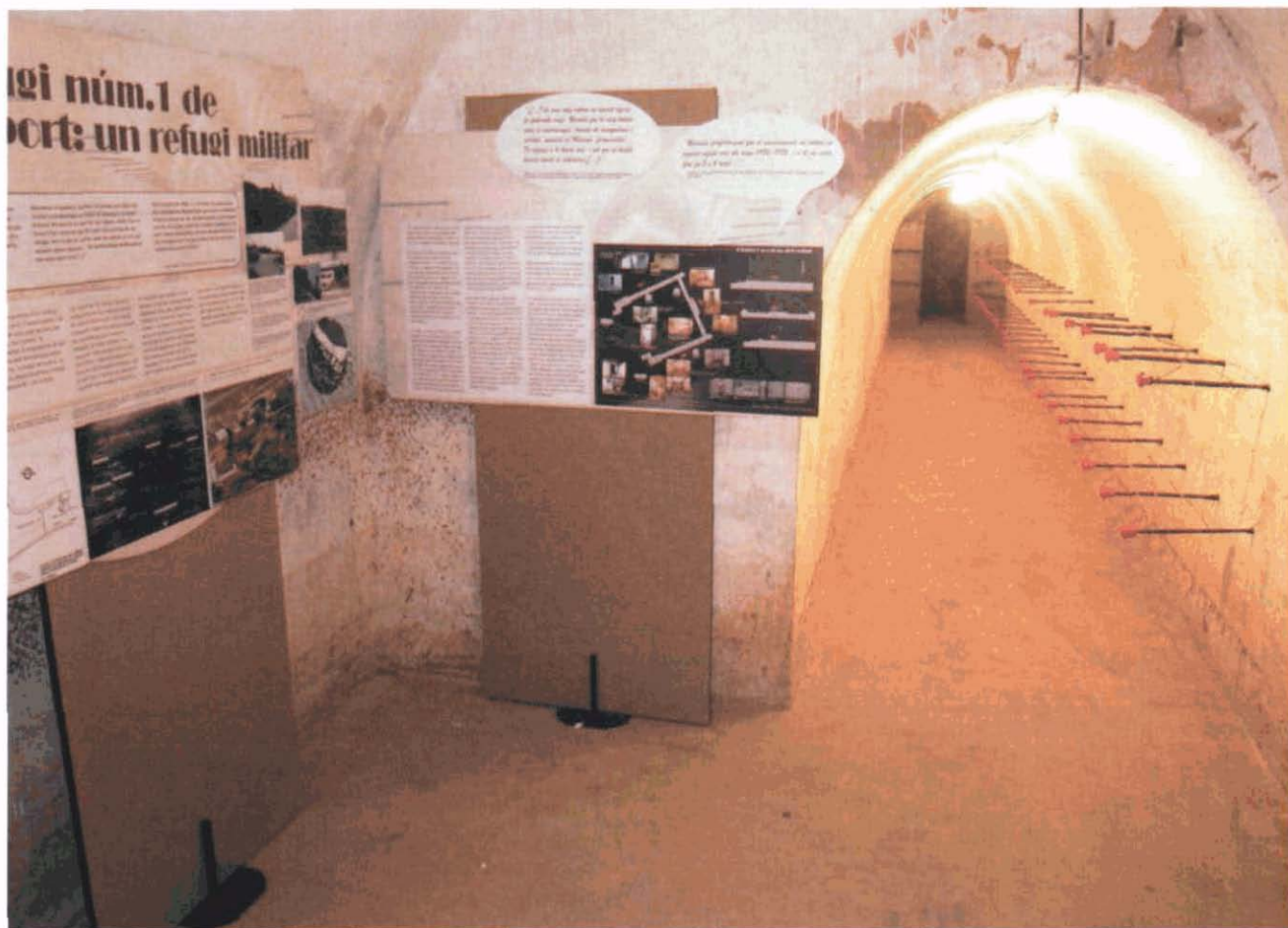
— S'ha establert un conveni entre l'Ajuntament de Sabadell i AENA, per a la publicació d'un opuscle sobre aquesta construcció i per incorporar-lo a l'oferta didàctica del Museu d'Història de Sabadell.⁶

— S'ha continuat fent recerca sobre la possible localització d'un altre refugi a les instal·lacions de l'aeroport, relacionat amb l'antiga Torre Gorina.

— S'ha ampliat la recerca històrica sobre la construcció dels *xatos* fent indagacions sobre la fàbrica Baygual i Llonch, coneguda com l'Aeronàutica. Aquest conjunt industrial, situat al barri de Can Feu, es conserva en molt bon estat i tal com va ser construït l'any 1933, pocs anys abans de l'esclat de la Guerra Civil i de la seva col·lectivització militar. En aquesta fàbrica se sospitava de l'existència d'un refugi antiaeri, fet que s'està investigant.

5 A l'AHS s'han conservat un seguit de documents que fan referència directa a la construcció de "mines" o "galeries d'ús especial", és a dir, refugis subterranis, entre el mes d'octubre de 1936 i el maig del 1937. Són documents oficials de la Generalitat de Catalunya, de l'exèrcit i de l'Ajuntament de Sabadell, com també relacions de factures i jornals que aprovava la Junta Administrativa de l'aeròdrom. Aquesta és la primera vegada que es donen a conèixer aquests testimonis documentals, fins ara inèdits: Arxiu Històric de Sabadell. *Factures explicació aeròdrom, subministraments, nomenaments, requisos, 1936-1938* (G82-464).

6 Signat el 25 d'octubre del 2006.

Fotografia 2. L'exposició s'ha reciclat i reubicat al refugi, a la galeria del fons. Autor: MHS, 2006.

Tot aquest treball ens ha permès posar sobre la taula la necessitat de revalorar els espais històrics que ens va llegar el conflicte de la Guerra Civil espanyola a Sabadell, des de la rereguarda, una tasca que tot just ara obre les portes a noves recerques que ens poden proporcionar resultats prou satisfactoris en terme de recuperació d'elements del patrimoni menystinguts i, fins i tot, del tot inèdits.

En aquest sentit, el MHS s'ha plantejat continuar treballant la documentació, temes i elements com els de l'aviació republicana (l'aeròdrom amb tot el conjunt de les seves instal·lacions militars), la Fàbrica de Baygual i Llonch i la indústria de construcció dels *xatos* a la ciutat, l'Oficina Central de Estudios Aero-nàutics-OCEA que estava ubicada a l'edifici dels Docks..., la indústria de guerra (fabricació d'armes i munició, el ram del tèxtil i altres proveïments) i l'àm-

bit de la població civil i el desplegament de la defensa passiva (principalment els refugis antiaeris civils).

Tot plegat podria configurar un nou focus d'atenció patrimonial i històrica per a les noves generacions, les quals, sortosament, només hem conegut la dura història de la Guerra Civil i de les seves conseqüències, a través dels llibres i d'alguns testimonis orals i alguns programes de televisió que darrerament s'estan emetent arreu del país. ●